

Ordningen för sidorna i utställningen Vägen till frihet är följande:

1. Introduktionsbild
2. Vägen till frihet
3. Lägren i Kronobergs län
4. När världen kom till byn
5. Mottagandet
6. Pressen
7. Lägret i Markaryd
8. Lägret i Ryssby
9. Janka Frommer
10. Weronica Elmén
11. Läger i Kronobergs län
12. Karta till läger i Kronobergs län
13. Kontaktuppgifter

Vägen till frihet

KULTURPARKEN SMÅLAND

Vägen till frihet

I slutet av andra världskriget fick Svenska Röda Korset i uppdrag att rädda människor ur nazisternas fångläger. I mars 1945 sattes en aktion igång som involverade många deltagare och fordon, däribland fanns 36 vitmålade bussar med röda kors på.aktionen har blivit känd som "De vita bussarna".

Uppdraget var inledningsvis att rädda danskar, normän och tyskar med svenskt medborgarskap. Efterhand togs även människor med andra nationaliteter till Sverige.

Sedan tidigare fanns en plan för hur man skulle kunna flytta barn, kvinnor och äldre från Skåne till Småland om Sverige blev indraget i kriget. Planen användes nu för att fördela flyktingarna till förberedda läger i Småland och andra landskap i södra Sverige. I maj 1945 avslutades aktionen och då hade de vita bussarna fört ungefär 15 500 personer till Sverige.

Det har inte tidigare funnits någon sammanställning om hur mottagandet i Kronobergs län såg ut 1945. Kulturparken Småland har därför velat bidra till mer kunskap om händelsen. Vi har sökt information i arkiv och försökt hitta människor som känner till eller själva minns den här tiden.

Utställningen **Vägen till frihet** är resultatet av efterforskningarna och den första delen i Kulturparken Smålands projekt om det småländska flyktingmottagandet under andra världskriget.

Lägren i Kronobergs län

Mottagandet av flyktingar från fångläger i Tyskland förbereds.

Franska kvinnor anländer med järnväg till Braås den 11 maj 1945. De går från stationen till sina tilldelade förläggningar i centrum. Utmed vägen står lokalbor och tittar på. Någon kvinna var i sådan kondition att bärhjälp fick ordnas.

Foto: Sjösås-Drev-Hornaryds Hembygdsförening.

Under andra världskriget pågick en intensiv planering för hur civilbefolkningen skulle skyddas vid ett anfall mot Sverige. Skåne bedömdes bli hårt drabbat och därför förbereddes en omflyttning av befolkningen.

Tiotusentals civila skulle erbjudas förläggning i Småland. Av den anledningen inventerades alla föreningslokaler, skolor, offentliga byggnader och större gårdar. Staten skulle helt enkelt ta över dessa byggnader om det behövdes.

Civilförsvaret byggde upp förråd och vid krigsslutet var planläggningen väl genomarbetad. I slutet av april 1945 kom besked om att Kronobergs län skulle förbereda mottagandet av ett stort antal flyktingar från fångläger i Tyskland. Nu skulle beredskapen provas skarpt.

Myndigheterna tog över de byggnader som utsetts och verksamheterna där avbröts. Barn fick andra undervisningslokaler, gudstjänster flyttades och föreningsaktiviteter ställdes in.

Flyktingarna kom tomhänta och många behövde vård. Att behoven var så stora var oväntat. Kläder, skor, filtar, hygienartiklar och sängkläder måste ordnas med kort varsel. Uppdraget gick att lösa tack vare ett stort engagemang och handlingskraftiga personer.

När världen kom till byn

Nya vänner, kulturkrockar och minnen för livet.

Foto från det franska lägret i Stensjöholm utanför Agunnaryd. Karin Bergqvist som bodde på gården där förläggning ordnades syns här tillsammans med en fransman i kockkläder. Foto: Privat.

Det var naturligtvis en stor händelse när människor från Europas olika hörn erbjöds förläggning och vård i länet. Krigets vansinne blev plötsligt närvarande. Till små byar och samhällen kom människor som i flera fall förlorat familj, hem och ägodelar. De fysiska skadorna kunde i allmänhet läkas, men upplevelserna från koncentrationslägren glömdes aldrig.

Ett stort antal personer engagerade sig på olika sätt, mat skulle lagas, bevakning skötas, lokaler städas och sysselsättning ordnas. Framför allt behövdes medmänniskor som kunde lyssna och uppmuntra. Många fann nya vänner samtidigt som kulturkrockar uppstod.

De som ansvarade för lägren kunde möta franska kockar, belgiska modister, polska bönder, afrikanska kolonialsoldater, norska motståndsmän, holländska kulturarbetare och tjeckiska statstjänstemän. Ingen kunde svenska och endast få kunde engelska.

En vakt vid lägret i Lekaryd skrev om sina upplevelser:

"Men framför allt vaknade en internationalism och människokärlek bland oss som var engagerade, som gör att vi känner oss hemma både i Tunisiens medinor och Paris tunnelbana. Vi Lekarydsbor fick många minnen för livet."

Mottagandet

Civilförsvarets största insats någonsin.
Myndigheterna var hårt ansträngda.

I Braås övertogs fyra byggnader för förläggning av 200 franska kvinnor. Fransyskorna anlände med tåg den 11 maj 1945. Stationen syns i nedre vänstra hörnet av kartan. De hänvisades till en skolbyggnad, ordenshuset, missionshuset och Filadelfiakyrkan, där nytillverkade sängar placerats i all hast. Vid denna tid bodde omkring 700 personer i Braås.

Gustafssons pensionat i Diö. Här har människor från Polen, Belgien och Luxemburg varit förlagda. Även danska officerare som flytt till Sverige efter Tysklands ockupation av Danmark inkvarterades här under en tid.

Myndighetspersoner och representanter för en rad frivilligorganisationer ställdes inför stora utmaningar när tågen med befriade fångar anlände till Kronoberg. Svåra beslut måste fattas snabbt.

Förutom att ordna med sängplatser och matlagning skulle en rad andra praktiska frågor lösas. Vem förstod exempelvis polska, franska och nederländska? Språkkunniga länsbor söktes och många lärare ställde upp och tolkade. Vid ett tillfälle skulle en kvinna från Kina tas emot. Det blev krångligt, då en tolk ansågs närmast omöjlig att hitta. Kvinnan placerades dock i ett annat län.

Flickskolan i Växjö var en av många byggnader som övertogs. Rektorn fick med kort varsel ordna nya undervisningslokaler i Missionskyrkan, församlingshemmet och yrkesskolan;

"men vi tänka inte tappa humöret, och både lärare och elever ha visat den allra största beredvillighet, besjälade av glädjen att kunna hjälpa olyckliga människor."

Skolan tömdes en torsdag och redan nästa dag anlände flyktingar.

Kriget i Europa slutade i maj 1945. I början av juni gav generaldirektören för civilförsvaret sin syn på läget. Han konstaterade att civilförsvarets största insats någonsin nu pågick, samtidigt som landets förstärkta krigsberedskap upphört. Myndigheterna oroade sig för att smittsamma sjukdomar skulle spridas. De ansåg att svenskarna inte tog riskerna på allvar. I lokaltidningarna uppmanades till större försiktighet.

Pressen

Lokaltidningar visade stort intresse för flyktingarnas situation i länet.

Lottor och hemvärnssoldater samlade i Hulevik. Personerna var knutna till den holländska förläggningen på orten. Lägret öppnades den 4 maj 1945. Barnens mor var en av lottorna på fotot. Foto: Privat.

Länets dagstidningar publicerade flera artiklar om flyktingmottagandet under sommaren och hösten 1945. Artiklarna kan delas in i tre teman.

Första temat berör själva ankomsten där journalisterna berättar om alla människor som befunnit sig i stor nöd och utsatthet. Det andra temat handlar om hur lokalbor, föreningar och myndigheter ordnar aktiviteter och sysselsättning i de orter där lägren är placerade. Det sista temat beskriver hemresan och de känslosamma avskeden.

Kronobergaren 5 maj 1945. Mottagandet vid Växjö järnvägsstation.

"En del av dem måste till och med bäras till bussen. Ett flertal av dem hade också förband på olika kroppsdelar, och över huvud taget fick man, bleka och magra som de var, ett skakande intryck av de lidanden de fått genomgå. Ansikten strålade emellertid trots tröttheten av lycka över att ha fått komma till Sverige och äntligen kunna se fram emot en tid, då de blir ordentligt vårdade och får människovärdig behandling."

Smälänningen 11 juni 1945. För belgiskorna i Virestad bjöd syföreningsfruarna på kaffe, hembakat bröd och tårta i bygdegården. En kvinna var djupt rörd och framförde lägrets stora tack.

"...kändes som om de kommit från det värsta helvetet till paradiset. Vi kunna icke nog tacka Sverige för dess humanitära åtgärder och enastående vänlighet."

Smålandsposten 3 juli 1945. Rumänskorna i Slätthög ska avresa.

"Sydländskt livliga scener utspelades på Moheda station vid middagståget igår, då de temperamentsfulla unga rumänskorna togo farväl."

Lägret i Markaryd

Det första lägret öppnas. 172 belgiska kvinnor anländer till Markaryd.

En scen som kunde varit tagen från någon av länets stationsorter 1945. I detta fall bärs människor, räddade från läger i Tyskland, in till en skola i Mölndal, vilken förvandlats till vårdinrättning. Notera alla nyfikna människor i bakgrunden. Foto: Mölndals stadsmuseum.

Det var troligen Markarydsbor som först upplevde transporterna med lägerfångar till Kronoberg. Den 2 maj 1945 beordrade Länsstyrelsen i Kronoberg omedelbar beredskap för mottagande av flyktingar. I Markaryd hade missionskapellet och Lutherska missionshuset utsetts till lämpliga lokaler.

Församlingarna tvingades avbryta sin verksamhet och sängar och annan utrustning hämtades. Redan följande dag, den 3 maj, anlände flyktingar med tåg till Markaryd. Det var nog en kaosartad upplevelse för lägerchefen när han fick ta emot 172 belgiska kvinnor, vilka placerades i de båda frikyrkorna.

De var svaga och trötta efter transporten, 13 kvinnor flyttades omedelbart till sjukhus. Strikt karantän var nödvändig och reservpoliserna skötte bevakningen. En husmor med biträde började laga mat. Det var ännu kallt ute och lägerchefen bad allmänheten om kläder. Flera flyktingar blev förkylda och den 17 maj upptäcktes även fläcktyfus i förläggningen.

I början av juni hävdades äntligen karantänen.

"Nu kan man höra främmande tungomål, franska och flamländska klinga på Markaryds gator och mörka skönheter tåga glatt sjungande arm i arm genom samhället. En journalist noterade att det var ovanligt många som tittade i skyltfönstren och att damfrisörerna hade fullt upp."

Den 26 juni avreste belgiskorna.

"En stor folkmassa följde dem till tåget, där många sydländska scener utspelades."

Lägret i Ryssby

Lägret i Ryssby tog emot norska män och polska kvinnor.

Polska kvinnor vid församlingshemmet i Ryssby 1945. Fotot lär vara taget i samband med ett dubbelbröllop. Foto: Arkivhuset i Ljungby.

Missionshuset i Ryssby där både normän och polska kvinnor varit förlagda. Normännen anlände den 5 maj och avreste nio dagar senare. Polskorna kom den 18 maj och många stannade kvar till slutet av oktober 1945.

Den 5 maj 1945 anlände 76 norska män med tåg till Ryssby där förläggning ordnats i två föreningsbyggnader, missionshuset och logehuset. Tre normän var dock så sjuka att de transporterades till sjukhus.

Trävaruhandlare Karl Grahn utsågs till ansvarig för missionshuset medan sonen Karl-Gustav Grahn tog hand om logehuset. En husmor gavs uppdraget att laga mat i församlingshemmet, där även måltiderna serverades. Normännen hade trots allt ganska god hälsa och karantän behövdes inte. Två ombud från norska legationen i Stockholm kom snabbt på besök.

Redan den 13 maj tog lägerledningen emot telegram där de beordrades ansvara för transport av totalt 152 normän med slutmål Tingsryd. Tåget skulle avgå kl. 08:24 från Ryssby redan följande dag. I telegrammet preciserades samtidigt att Ryssbylägret skulle förbereda mottagandet av 100 polska kvinnor.

Ett intensivt arbete krävdes för att klara uppgifterna. Kvinnorna kom från svåra förhållanden och många var i mycket dålig kondition. Karantänsregler måste nu införas, vilket innebar stängsel runt byggnaderna och förstärkt bevakning.

Den 18 maj fylldes de båda lokalerna med 101 polska kvinnor, två fick omgående skickas vidare till sjukhus. Kvinnornas närvaro satte djupa avtryck i samhället. Några blev senare svenska medborgare.

Janka Frommer

Janka såg hur hennes egna barn tvingades in i gaskamrarna.

Janka Frommer. Foto: Arkivhuset i Ljungby.

Den 20 november 1945 meddelades att 12 judiska kvinnor från Ungern skulle flyttas från beredskapssjukhuset i Halmstad till ett läger i Älmhult. Kvinnorna hade inför flytten fått vinterkläder och en resväska. Den yngsta, Magda Lövinger, var 15 år och den äldsta, Janka Frommer, var 46 år.

Janka och hennes familj skickades under kriget från Budapest till ett koncentrationsläger där maken sköts. Hon själv fick arbeta med att tömma gaskamrarna och föra liken till krematorieugnarna.

Det ofattbara hände att Janka fick se hur hennes egna barn tvingades in i gaskamrarna. Därefter ingick hon i den grupp som släpade ut kropparna. Dessa fruktansvärda upplevelser lämnade naturligtvis outplånliga spår.

Janka blev räddad i den svenska rödakorsinsatsen och efter avslutad vård erbjöds hon jobb vid Smålands yllefabrik i Lagan, utanför Ljungby. Här levde hon i stillhet. Arbetarna brukade bjuda hem henne vid olika högtider. Trots det fanns hos henne, liksom hos många andra judar, en längtan efter att flytta till Israel. Glädjen var därför stor när hon till sist fick uppehållstillstånd där.

Janka hann aldrig uppleva sitt nya hemland. Hon drabbades av en stroke och dog senare på sjukhus, 69 år gammal. Janka Jenone Frommer ligger begravd i det judiska kvarteret på S:t Pauli norra kyrkogård i Malmö.

Weronica Elmén

Weronica räddades i sista stund från koncentrationslägret Ravensbrück.

Weronica Elmén. Född 1919 i byn Laskowa, Polen.
Foto: Privat.

Det är gudstjänst i en liten by utanför Krakow i Polen. Tyska soldater omringar plötsligt kyrkan och för bort besökare. Det är våren 1940. Weronica, 21 år, tillfångatogs och flyttades senare till koncentrationslägret Ravensbrück där hon tvingades arbeta i en närliggande ammunitionsfabrik.

Matransonerna var små och arbetsdagarna långa. Förhållandena blev sämre och sämre. Krematorier och gaskammare uppfördes i lägerområdet. Weronica mindes med fasa hur tyskarna plockade ut unga kvinnor för fruktansvärda medicinska experiment. Hundratal barn föddes i lägret men de flesta avled tidigt.

Att krigsslutet närmade sig blev så småningom uppenbart bland de tyskspråkiga fångarna. Det gav Weronica förnyade krafter. Eländet var dock obeskrivligt och i början av 1945 blev även hon svårt sjuk i lunginflammation, tuberkulos och diarré. Hon var nära att dö.

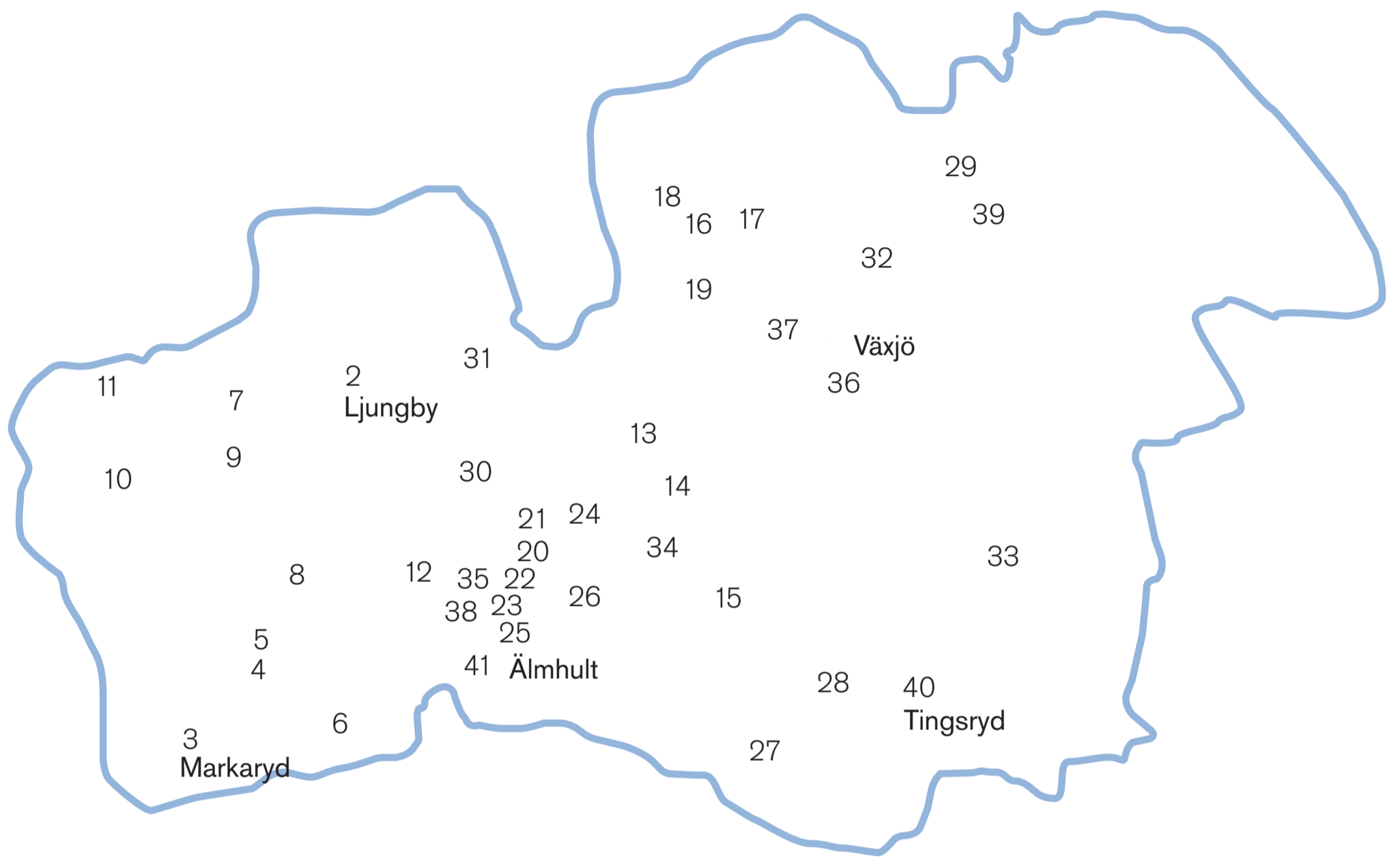
I sista stund anlände hjälp från Sverige. Efter inledande vård i Lund flyttades Weronica till Ryssby den 18 maj tillsammans med hundra andra polskor. Hon blev senare svensk medborgare, gifte sig och tog efternamnet Elmén. Under 1980-talet föreläste hon i skolor om sina upplevelser. Att Weronica överlevde Ravensbrück berodde enligt henne själv på att hon var ung och stark när hon togs till fånga samt att slakten inte var av judisk eller romsk börd.

Sammanlagt sju rättegångar hölls efter kriget där personal från Ravensbrück stod åtalade. Ett antal personer, bland annat läkare och vaktpersonal, dömdes till döden. Andra sattes i fängelse. Weronica Elmén avled i maj 2018.

Mottagningsläger i Kronobergs län

Platser i Kronobergs län där människor från tyska koncentrations- och arbetsläger vårdades 1945.

1. Växjö beredskaps-
sjukhus och
S:t Sigfrids sjukhus		20. Värpeshult	
2. Ljungby
beredskapssjukhus		21. Rephult	
3. Markaryd		22. Dihult	
4. Strömsnäsbruk		23. Diö	
5. Traryd		24. Eneyda	
6. Hallaryd		25. Såganäs	
7. Bolmen		26. Virestad	
8. Hornsborg		27. Ryd	
9. Skeen		28. Urshult	
10. Vrå		29. Braås	
11. Lidhult		30. Agunnaryd	
12. Pjätteryd		31. Ryssby	
13. Vislanda		32. Gårdsby	
14. Grimslöv		33. Linneryd	
15. Hulevik		34. Hynnenäs	
16. Moheda		35. Grönevik	
17. Ör		36. Telestad	
18. Slätthög		37. Räfte	
19. Lekaryd		38. Möckelsnäs	
		39. Dädesjö	
		40. vTingsryd	
		41. Älmhult	

Om Vägen till frihet

Vägen till frihet är producerad av Kulturparken Småland 2022 och bygger på uppgifter från arkiv och personer som känner till eller själva minns mottagandet av flyktingar från tyska fångläger 1945.

Om du vill komma i kontakt med Kulturparken Småland kan du nå oss på kontaktuppgifterna här nedan.

Samuel Palmblad

1:e antikvarie Kulturparken Småland
0470-70 42 15
samuel.palmblad@kulturparkensmaland.se

Alexandra Stiernspetz Nylén

Avdelningschef Kulturparken Småland
0470-70 42 04
alexandra.nylen@kulturparkensmaland.se